

PRZEMYSŁAW DĄBROWSKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Oddział wileński Polskiego Towarzystwa Eugenicznego (Walki ze Zwyródnieniem Rasy) w dwudziestoleciu międzywojennym — geneza, działalność i struktura prawna

Rozwój polskiego ruchu eugenicznego datowany jest na 1905 r.¹ Swoisty zaś rozkwit przedmiotowej idei w jej wymiarze strukturalnym miał miejsce w okresie I wojny światowej. W 1917 r. powołano do życia jedną z ważniejszych instytucji, tj. Towarzystwo Walki z Chorobami Wenerycznymi i Nierząd², które w 1918 r. zostało przemianowane na Polskie Towarzystwo Walki ze Zwyródnieniem Rasy³, w którego ramach od 1920 r. działała też komórka („sekcja”) eugeniczna⁴. W 1921 r. przyjęto nową nazwę organizacji: Polskie Towarzystwo

¹ Szerzej zob. M. Gawin, *Rasa i nowoczesność. Historia polskiego ruchu eugenicznego (1889–1952)*, Warszawa 2003, s. 64, 83–84; zob. też B. Urbanek, *Recenzja książki Magdaleny Gawin: „Rasa i nowoczesność: historia polskiego ruchu eugenicznego (1880–1952)”*, Warszawa 2003, „Medycyna Nowożytna” 2004, nr 11 (1), s. 215.

² M. Gawin, *op. cit.*, s. 87.

³ *Wiadomości bieżące. Z minionych dni*, „W trosce o przyszłość” — jednodniówka, Warszawa 10–18 VI 1936, s. 13; K. Uzarczyk, *W trosce o zdrowie narodu. Polskie Towarzystwo Eugeniczne w okresie międzywojennym*, [w:] *Przełomy w historii. XVI powszechny zjazd historyków polskich, Wrocław 15–18 września 1999 roku, Pamiętniki*, t. 3, cz. 4, Toruń 2001, s. 166. Prezesem Towarzystwa został Leon Wernic, a sekretarzem Juliusz Wiśniewski.

⁴ *Ruch eugeniczny za granicą i u nas*, „W trosce o przyszłość” — jednodniówka, Warszawa 10–18 VI 1936, s. 6; A. Słoniowska, *Recepcja i rozwój idei eugenicznej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2012, nr 10 (4), s. 62; K. Uzarczyk, *Poland. Overview*, [w:] *The History of East-Central European Eugenics, 1900–1945. Sources and Commentaries*, red. M. Turda, London-New York 2015, s. 78.

Eugeniczne⁵. Jej prezesem, piastującym tę funkcję w latach 1923–1939, został lekarz Leon Wernic — „bojownik polskiej idei eugenicznej”⁶.

Dzięki staraniom członków-założycieli⁷ statut Polskiego Towarzystwa Eugenicznego (Walki ze Zwyródnieniem Rasy) został zatwierdzony dopiero na mocy reskryptu ministra spraw wewnętrznych Władysława Kiernika w dniu 28 maja 1923 r., natomiast w rejestrze stowarzyszeń i związków znalazł się 12 października⁸. Głównym celem, dla którego utworzono Towarzystwo, było „wzmoczenie tężyzny fizycznej, umysłowej i moralnej narodu polskiego, spotęgowania jego odporności i sił twórczych”. Miano to osiągnąć m.in. poprzez zwalczanie prostytucji, edukację seksualną, prowadzenie działalności „teoretycznej i praktycznej” w zakresie: „dziedziczności, ciąży, macierzyństwa, opieki nad dzieckiem, określania uzdolnień, wyboru zawodu, doboru w małżeństwie, rozwoju moralnego (przestępczości)”⁹. Zapowiedziano również skupienie uwagi na przyczynach wpływających „na szerzenie się chorób i czynników zwyrodniających” u ludzi, takich jak: alkoholizm, gruźlica, zatrucia, choroby weneryczne czy palenie papierosów. Dodatkowo dużą nadzieję pokładano w organizowaniu konferencji, dyskusjach oraz wydawaniu czasopism i książek z zakresu eugeniki¹⁰. Towarzystwo mogło też zakładać poradnie, instytuty, pracownie oraz „domy pracy” dla kobiet, które zrezygnowały z uprawiania prostytucji, uczestniczyć w tworzeniu szpitali i przychodni, udzielać pomocy różnym instytucjom (również państwowym), a także zgłaszać propozycje zmian w ówczesnie obowiązującym ustawodawstwie, petycje, memoriały¹¹.

Towarzystwo miało działać na obszarze całego państwa polskiego poprzez otwierane oddziały. Posiadało osobowość prawną, siedziba zaś mieściła się w Warszawie. Naczelne władze stowarzyszenia stanowiły: Ogólne Zebranie Reprezentantów (jako jedna z form Walnego Zgromadzenia), Zarząd Główny oraz Komisja

⁵ K. Uzarczyk, *Poland. Overview...*, s. 78–79; *Ruch eugeniczny za granicą i u nas...*, s. 6; A. Słoniowska, *op. cit.*, s. 62–63.

⁶ *Ruch eugeniczny za granicą i u nas...*, s. 6; T. Rzepa, R. Żaba, *Leon Wernic jako zwolennik i propagator eugeniki*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2013, nr 22 (1), s. 70; K. Kawalec, *Spór o eugenikę w Polsce w latach 1918–1939*, „Medycyna Nowożytna” 2000, nr 7 (2), s. 98; M. Zaremba Bielawski, *Higienisci. Z dziejów eugeniki*, Wołowiec 2011, s. 329–330.

⁷ *Statut Polskiego Towarzystwa Eugenicznego (Walki ze zwyrodnieniem Rasy)*, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne (Walki ze zwyrodnieniem Rasy)*, Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), fond 53, ap. 23, apr. 1670, k. 8v. Członkami-założycielami byli: dr Leon Wernic, prof. Odo Bujwid, Władysław Chrzanowski, dr Zofia Golińska-Daszyńska, Wacław Hauszyld, dr Jan Jakimowicz, Stanisława Kołaczewska, Edward Kon-Wojecki, Teodora Męczkowska, Jadwiga Michałowska-Barszczewska, dr Karol Potrzebowski, prof. Zdzisław Sowiński, dr Wacław Sterling, dr Gustaw Szulc, dr Henryk Szczodrowski, dr Maja Szczodrowska, dr Roman Zadębowski oraz prof. Kazimierz Żurawski.

⁸ *Ibidem*; K. Uzarczyk, *Poland. Overview...*, s. 79.

⁹ *Statut Polskiego Towarzystwa Eugenicznego...*, k. 5.

¹⁰ *Ibidem*, k. 5–5v.

¹¹ *Ibidem*, k. 5v.

Rewizyjna¹². Członkowie dzielili się na czynnych (rzeczywistych), popierających, dożywotnich, honorowych i korespondentów. Członkiem rzeczywistym — biorącym udział w bezpośredniej działalności Towarzystwa — mogła zostać każda osoba fizyczna, pełnoletnia, bez różnicy płci, o ile została przyjęta przez zarząd oddziału miejscowego większością dwu trzecich głosów, na wniosek co najmniej dwóch członków Towarzystwa¹³. Z kolei tzw. członkowie popierający byli przyjmowani na podobnych zasadach, jednakże zwykłą większością głosów. Mieli udzielać Towarzystwu poparcia „ideowego” i „finansowego” oraz uiszczać składkę w „podwójnej wysokości” względem tej opłacanej przez członków czynnych¹⁴.

Osoba spełniające powyższe kryteria mogła uzyskać również status członka dożywotniego. Jednym z warunków, jaki musiała spełnić, była jednorazowa wpłata w wysokości minimum 20-krotności kwoty składki członka rzeczywistego bądź „w inny sposób odpowiednio wartościowy przyczyni się do powiększenia środków” Towarzystwa.

Członkostwo honorowe przysługiwało wszystkim, którzy legitymowali się „wybitnymi zasługami” lub „wiedzą z zakresu eugeniki”. O przyjęciu decydowało Ogólne Zebranie Reprezentantów, po uprzednim złożeniu wniosku przez zarząd oddziału, przyjęty przez Zarząd Główny. Członkiem korespondentem natomiast, wyłanianym przez zarząd oddziału, była osoba, która permanentnie (przez minimum dwa lata) przekazywała Towarzystwu niezbędne informacje służące „osiągnięciu” jego „celów” statutowych. Czynne prawo wyborcze przysługiwało każdemu członkowi Towarzystwa, natomiast bierne — jedynie członkom rzeczywistym, dożywotnim oraz honorowym. W przypadku gdy członek Towarzystwa działał na jego szkodę bądź „dopuszczał się czynów uwłaczających czci”, mógł zostać pozbawiony członkostwa. Stosowną uchwałę podejmował zarząd oddziału¹⁵.

Zarząd Główny — wyłaniany przez Ogólne Zebranie Reprezentantów i złożony z 12 osób oraz 3 zastępców — występował w imieniu Towarzystwa na zewnątrz oraz kierował jego bieżącą działalnością. Zgodnie ze statutem połowa członków Zarządu miała zamieszkiwać w Warszawie lub okolicy i zasiadać w składzie Zarządu oddziału warszawskiego¹⁶. Członkowie Zarządu wybierali spośród siebie na rok prezesa, sekretarza i ich zastępców oraz skarbnika. Do najważniejszych uprawnień Zarządu należało: wykonywanie uchwał, administrowanie majątkiem, „otwieranie i rejestrowanie oddziałów”, przygotowywanie budżetu, „prowadzenie rachunkowości”, tworzenie komisji oraz „przyjmowanie darowizn”¹⁷.

Walne Zgromadzenie (zwyczajne lub nadzwyczajne) mogło przybrać formę Ogólnego Zebrania Reprezentantów lub Zgromadzenia Oddziałów. Pierwsze

¹² *Ibidem*, k. 5v, 7v.

¹³ *Ibidem*, k. 5v, 6.

¹⁴ *Ibidem*, k. 6.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, k. 6v.

¹⁷ *Ibidem*, k. 7.

z nich było zwoływane co roku, a do jego składu wchodził członkowie honorowi oraz przedstawiciele poszczególnych oddziałów (w proporcji jeden delegat na dziesięciu członków rzeczywistych i popierających)¹⁸. Ogólne Zebranie Reprezentantów zatwierdzało uchwały Zarządu w przedmiocie legalizacji oddziałów oraz protokoły walnych zgromadzeń¹⁹. Ponadto akceptowało sprawozdania finansowe i budżet, decydowało o wysokości składek członkowskich, przyjęciu członków honorowych, zakupie lub sprzedaży nieruchomości, ale też procedowało zmianę statutu oraz likwidację Towarzystwa²⁰.

Z kolei Komisja Rewizyjna — wybierana przez Ogólne Zebranie Reprezentantów i złożona z trzech członków — miała za zadanie „sprawdzenie strony finansowej i działalności Towarzystwa” oraz jego oddziałów. Kontrola miała odbywać się co najmniej dwa razy w roku, natomiast protokół składano Ogólnemu Zebraniu²¹.

Fundusze Towarzystwa dzieliły się na ogólne i specjalne. Pierwsze z nich, które stanowiły „ofiary dobrowolne”, darowizny, zapisy testamentowe i dochody z działalności, służyły sfinansowaniu bieżącej aktywności, zgodnie z wytycznymi Zarządu co do ich przeznaczenia. Specjalne pochodziły zaś z części składek członkowskich, przekazywanych przez wszystkie oddziały²².

Oddziały Towarzystwa mogły być tworzone w „każdym mieście”, na wniosek co najmniej 20 osób²³. Organami oddziału były: Zarząd — złożony z od 3 do 7 osób oraz zastępców (jeżeli liczba członków oddziału wynosiła ponad 200 osób, składał się z od 7 do 12 osób oraz 3 zastępców), Walne Zgromadzenie Członków i Komisja Rewizyjna — wybierana na rok przez Walne Zgromadzenie i złożona z od 2 do 3 osób. Członkowie Zarządu wyłaniali spośród swojego grona, na okres jednego roku, przewodniczącego, sekretarza, skarbnika oraz fakultatywnie ich zastępców²⁴. Oddział funkcjonował w oparciu o regulamin przygotowany przez Zarząd, a zatwierdzany przez Ogólne Zebranie Reprezentantów²⁵. Dodatkowo był zobowiązany do przekazywania części składek członkowskich Zarządowi Głównemu²⁶.

W dwudziestoleciu międzywojennym liczba oddziałów Polskiego Towarzystwa Eugenicznego stale się zmieniała. W różnych przedziałach czasowych były one zlokalizowane w: Poznaniu, Wilnie, Lwowie, Krakowie, Katowicach, Łucku, Gdyni, Łodzi, Pabianicach, Białymstoku, Częstochowie, Sosnowcu, Kielcach, Brześciu nad Bugiem, Radomiu, Przemyśle, Krynicy, Gorlicach i Włocławku²⁷. Aktywność Towarzystwa miała opierać się na pięciu filarach:

¹⁸ *Ibidem*, k. 6v, 7v.

¹⁹ *Ibidem*, k. 7v.

²⁰ *Ibidem*, k. 8, 8v.

²¹ *Ibidem*, k. 8.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, k. 6.

²⁴ *Ibidem*, k. 6v.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, k. 8.

²⁷ *Ruch eugeniczny za granicą i u nas...*, s. 5–6; K. Uzarczyk, *W trosce o zdrowie narodu...*, s. 168.

- 1) „dobrze płciowym”,
- 2) przygotowywaniu projektów aktów prawnych z zakresu spraw eugenicznych²⁸,
- 3) „walce z czynnikami zwyrodniającymi”,
- 4) „polityce ludnościowej”²⁹
- 5) oraz „badaniu i zastosowaniu uzdolnień (dobór zawodu)”³⁰.

Powyższe cele miano osiągnąć poprzez działalność edukacyjną, polegającą na założeniu Rady Naukowej, udziale w pracach Międzynarodowego Kongresu Eugenicznego i utworzeniu sekcji agitacji oraz następujących „sekcji wykładowych”:

- „walki ze zwyrodnieniem rasy”,
- „biologicznej”,
- „wychowania”,
- „prawno-społecznej”³¹.

Określenie tak szerokiego wachlarza kompetencji uzasadniano słowami:

Troska o przyszłość narodu polskiego z dniem każdym potężnieje w mózgach i sumieniach eugenistów polskich, widzących w podniesieniu wartości obywatela polskiego główną rękojemnię przyszłej siły narodowej, która by wreszcie wypełniła ukryte w zaułkach mózgu wrogów naszych rozbójnicze myśli ponownego rozbioru [...]. Aby osiągnąć ten cel, należy myśl polską skierować na właściwe tory — zainteresować ją ofiarą dla współczesności i przyszłości pracą eugenistów [...]³².

Opierano się ponadto na wytycznych wypracowanych w trakcie Zjazdu Paryskiego, odbytego w 1921 r. To wtedy wskazano na trzy rodzaje eugeniki — ujęte w tej formie po raz pierwszy w Norwegii w 1908 r.³³:

- 1) „twórczą (pozytywną)”,
- 2) „ograniczającą (negatywną)”
- 3) „zapobiegawczą (profilaktyczną, poradniczą)”³⁴.

Pierwsza z nich polegała m.in. na opracowaniu planu pomocy przy wzroście liczby urodzeń u par „wartościowych”. Jako swoisty ideał przyjęto czworo dzieci

²⁸ Zob. P. Dąbrowski, *Środki zabezpieczające w polskim kodeksie karnym z 1932 roku*, [w:] *Historia est temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. E. Kozerska, M. Maciejewski, P. Stec, Opole 2015, s. 587–598.

²⁹ *Ruch eugeniczny za granicą i u nas...*, s. 6.

³⁰ L. Wernic, *Eugenika i wytyczne jej działalności w Anglii oraz w Polsce*, „Zagadnienia Rasy” III, IX 1926, nr 7, s. 69.

³¹ *Ruch eugeniczny za granicą i u nas...*, s. 6.

³² *Troska o przyszłość narodu*, „W trosce o przyszłość” — jednodniówka, Warszawa 10–18 VI 1936, s. 3; zob. też A. Słoniowska, *op. cit.*, s. 60.

³³ M. Turda, *Eugenika negatywna w Europie przed 1933 r.*, [w:] *Eugenika–biopolityka–państwo. Z historii europejskich ruchów eugenicznych w pierwszej połowie XX w.*, red. M. Gawin, K. Uzarczyk, Warszawa 2010, s. 29.

³⁴ *Ibidem*; *Troska o przyszłość narodu...*, s. 2; K. Uzarczyk, *W trosce o zdrowie narodu...*, s. 167; G. Radomski, *Eugenika i przejawy jej recepcji w polskiej myśli politycznej do 1939 roku*, „Historia i Polityka” 2010, nr 4 (11), s. 86–87; A. Słoniowska, *op. cit.*, s. 62.

przypadające na małżeństwo, zgodnie z hasłem, że „rodzina z dwojgiem dzieci nie powiększa, a z jednym przyczynia się do wymierania narodu”³⁵. Stymulację przyrostu miano osiągnąć poprzez wprowadzenie „ulg podatkowych”, niskooprocentowanych pożyczek, licznych zapomóg „na wychowanie dzieci” oraz stworzenie warunków do „założenia warsztatu pracy i domowego ogniska” — przykładowo utworzenie „kolonii rolniczych na kresach dla młodych rolników”³⁶.

Eugenika „negatywna” dotyczyła ograniczenia lub wprowadzenia zakazu „rozmnażania się” jednostek chorych psychicznie, narkomanów czy alkoholików. Mianowicie dla tej kategorii osób miano nie udzielać zgody na zawarcie związku małżeńskiego (na wzór regulacji przyjętych w: Szwecji — 1915 r., Norwegii — 1918 r., Danii — 1922 r., a także Czechosłowacji i Turcji)³⁷ oraz decydować o ich umieszczeniu w „zakładach segregujących płcie”³⁸. Zapowiedź tak radykalnej limitacji argumentowano słowami:

Ograniczenie rozrodu jednostek wartościowych musi wpłynąć na pogorszenie sił wewnętrznych narodu oraz na przesunięcie się na pierwsze miejsce potomstwa ludzi mniej wartościowych, dla których myśl o przyszłości potomków jest obojętna, ze względu na ich poziom etyczny (moralny) i intelektualny (umysłowy). Silne mnożenie się ciężko obciążonych, psychicznie niedorozwiniętych zwyrodnialców musi obniżyć wartość ogólną narodu o kilka stopni w dół³⁹.

Eugenika „zapobiegawcza” miała natomiast na celu stworzenie instytucji, które byłyby odpowiedzialne za udzielanie porad przedślubnych oraz małżeńskich w zakresie „zdrowego” i „higienicznego” życia⁴⁰.

We wrześniu 1923 r., za zgodą Zarządu Głównego Towarzystwa, założono w Wilnie oddział tymczasowy. Formalnie działał do 12 października 1923 r., kiedy miała miejsce rejestracja stowarzyszenia i zatwierdzenie jego statutu⁴¹. Członkami-założycielami było 27 osób, które reprezentowały różne odłamy ówczesnego życia — zarówno polityczno-społecznego, religijnego, jak i zawodowego — dawnego grodu Giedymina. Tytułem przykładu warto wskazać na: ks. bpa Władysława Bandurskiego — byłego sufragana archidiecezji lwowskiej, dra Wiktora Maleszewskiego — późniejszego prezydenta Wilna, ks. Stanisława Miłkowskiego — jednego z czołowych przedstawicieli Narodowej Demokracji

³⁵ *Troska o przyszłość narodu...*, s. 2.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ruch eugeniczny za granicą i u nas...*, s. 4.

³⁸ *Troska o przyszłość narodu...*, s. 3.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 3, 7, gdzie pisano: „Zasięgajcie porad przed zawarciem małżeństwa, lepszy bowiem małżonek biedny a zdrowy niż bogaty a cherlak”.

⁴¹ *Do Pana Delegata Rządu w Wilnie. Wydział Bezpieczeństwa, msp., dat., Wilno, 27 IX 1923, [w:] Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 24.

wileńskiej i Konrada Niedziałkowskiego — byłego wiceprezydenta Wilna i ojca Mieczysława Niedziałkowskiego⁴².

Powołanie do życia oddziału wileńskiego spotkało się z życzliwym przyjęciem ze strony przedstawicieli społeczeństwa polskiego zamieszkującego Wileńszczyznę. Helena Romer-Ochenkowska — jedna z przedstawicielek demokratycznego nurtu krajowości⁴³ — uzasadniając powyższą inicjatywę, pisała o potrzebie edukacji i pobudzeniu świadomości człowieka na temat szeroko rozumianej myśli eugenicznej. Konstatowała:

idea eugeniki: poprawy, ochrony rasy, jest jednym z najważniejszych, najbardziej żywotnych odcinków życia społecznego. Ludzkość, i dawniej, i teraz, mimo tak posuniętej higieny i medycyny, stale robiła, co mogła, by niszczyć swój organizm i psuć piękne dzieło Stwórcy, ten najwyższy wykwit przyrody — człowieka [...]. I dziś nie jest lepiej. [...] wzrastają trucizny: alkohol [...], narkotyki, choroby weneryczne, gruźlica, szal szybkości [...]; wszystko to niszczy rasę białych zdobywców świata⁴⁴.

Siedziba oddziału wileńskiego mieściła się w Wilnie przy ulicy Żeligowskiego 4. Najwyższym organem instytucji był Zarząd, który składał się z: prezesa, dwóch wiceprezesów, członka, skarbnika i sekretarza. Działała również Komisja Rewizyjna. Wydaje się, że pierwszym prezesem Zarządu był dr Michał Niedźwiecki, który funkcję tę — z niewielkimi przerwami, kiedy na jego miejsce wybrano prof. Zdzisława Sowińskiego⁴⁵ — piastował do początku grudnia 1932 r.⁴⁶ Zmiany na powyższych stanowiskach zachodziły w ciągu kolejnych lat: 1933⁴⁷,

⁴² *Lista członków założycieli Wileńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Eugenicznego*, msp., [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 26. W gronie tym znaleźli się ponadto: Julian Billewicz, dr Władysław Bujalski, dr Władysław Golimont, dr Bolesław Hanusowicz, dr Witold Kiersnowski, dr Karol Kosiński, dr Marian Kozłowski, dr Kazimierz Łokiewicz, Jan Łokuciewski, Antonina Meysztowicz, Aleksander Mackiewicz, dr Wacław Morawski, dr Michał Niedźwiecki, dr Julian Podweński, dr Janina Pietrowicz-Jurcenko, Elżbieta Broel-Plater, dr Emilia Piotrowska-Orzelbrandt, prof. Wiktor Staniewicz, Eugenia Wołodźko, dr Witold Wołodźko, Kazimierz Wimbor, prof. Michał Rejcher oraz prof. Kazimierz Karaffa-Korbutt.

⁴³ P. Dąbrowski, *Rozpolitykowane miasto. Ustrój polityczny państwa w koncepcjach polskich ugrupowań działających w Wilnie w latach 1918–1939*, Gdańsk 2012, s. 19.

⁴⁴ H. R[omer], *Akcja T-wa Eugenicznego*, [w:] *Akta rodziny Römerów*, Lietuvos Mokslo Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Rankraščių Skyrius (LMAVB), fond 138,teczka 3096, k. 1.

⁴⁵ *Sprawozdanie oddziałów Polskiego Towarzystwa Eugenicznego za rok 1926. Oddział wileński*, „Zagadnienia Rasy” III, VI 1927, nr 10, s. 150.

⁴⁶ *Do Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego. Wydział Bezpieczeństwa*, msp., dat., Wilno, 23 XII 1932, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 17; *Spis członków Zarządu oddziału wileńskiego Polskiego Towarzystwa Eugenicznego*, rkps, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 14v. W przeprowadzonych w grudniu 1932 r. wyborach prezesem Zarządu został dr Henryk Rudziński. Funkcję pierwszego wiceprezesa pełnił wówczas Kazimierz Pelczar, drugiego wiceprezesa — Stefan Brokowski, sekretarza — Wacław Morawski, a skarbnika — Zygmunt Tymański. Członkiem Zarządu był Bolesław Małkowicz-Sutocki. W składzie Komisji Rewizyjnej znaleźli się natomiast: Władysław Prażmowski, Maksymilian Ostrowski i Czesław Ryll-Nardzewski.

⁴⁷ *Polskie Towarzystwo Eugeniczne (Walka ze zwyrodnieniem rasy)*, msp., dat., Wilno, 1 VIII 1933, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 9; *Arkusze ewidencyjne*, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 1. W 1933 r. skład osobowy zasadniczo się nie zmienił.

1937⁴⁸ i 1938⁴⁹. W latach 30. Towarzystwo liczyło stale 30 członków. Środki na działalność statutową pochodziły m.in. z uiszczanych składek⁵⁰.

Działalność oddziału wileńskiego w dwudziestoleciu międzywojennym polegała w głównej mierze na realizacji zadań statutowych. Ponadto zakładano w Wilnie poradnie eugeniczne, które w latach 30. odwiedzało średnio ok. 2 tys. osób rocznie⁵¹. Znaczny rozwój tego typu placówek miał miejsce od stycznia 1934 r. do marca 1936 r., ich zaś zasadniczym celem było udzielanie porad oraz „wskazówek przy wyborze zawodu”, a także pracownik takiej placówki, jak dodawano, „ocenia zdolności, bada psychologię indywidualną, udziela wskazówek higienicznych w zakresie małżeńskiego współżycia, leczy choroby weneryczne [...]”⁵², innym obowiązkiem było organizowanie publicznych prelekcji⁵³. Prowadzono również działalność oświatową i naukową oraz popularyzowano wyniki badań.

Przykładem tej ostatniej sfery aktywności było zorganizowanie 29 maja 1932 r. w Wilnie Ogólnopolskiego Zjazdu Delegatów Polskiego Towarzystwa Eugenicznego z udziałem przedstawicieli miejscowych władz rządowych i samorządowych, na którym przedstawiono „kilka referatów” z zakresu kwestii eugenicznych i zdrowotnych⁵⁴. Głos zabrał także ówczesny prezes oddziału wileńskiego Henryk Rudziński:

Podniesienie rasy narodu, odrodzenie jego pod względem fizycznym i duchowym, jest sprawą pierwszorzędного znaczenia państwowego dla każdego narodu, który chce zachować swój byt i niepodległość; tym bardziej musimy docenić wagę tego zadania, my Polacy, otoczeni z różnych stron wrogami naszej świadomości [...]. Hasła Towarzystwa Eugenicznego przenikają

⁴⁸ *Do Starostwa Grodzkiego Wileńskiego*, rkps, dat., Wilno, 19 I 1938, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 11v, 12. W 1937 r. prezesem był Zygmunt Hryniewicz, wiceprezesem — Kazimierz Pelczar, członkiem Zarządu — Wacław Morawski, skarbnikiem — Emil Sawicki, sekretarzem — Maria Krimgner, zastępcą sekretarza — Eugenia Gajgałowicz-Morawska. W składzie Komisji Rewizyjnej zasiadali: Władysław Prażmowski i Julian Genzel.

⁴⁹ *Zaświadczenie*, msp., dat., Wilno, 7 III 1939, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 3; *Zarząd oddziału wileńskiego*, rkps, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 4. Względem 1937 r. jedyna zmiana polegała na likwidacji stanowiska zastępcy sekretarza. Tym samym nowym sekretarzem Towarzystwa została Eugenia Gajgałowicz-Morawska.

⁵⁰ *Bilans za 1932–1933 r.*, rkps, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 15.

⁵¹ Zob. *Z Polskiego Towarzystwa Eugenicznego. Oddział Wileński*, „Zagadnienia Rasy” X, IX 1936, nr 8, s. 253.

⁵² H. R.[omer], *op. cit.*, s. 1.

⁵³ *Do Starostwa Grodzkiego Wileńskiego*, rkps, dat., Wilno, 19 I 1938, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 11.

⁵⁴ *Polskie Towarzystwo Eugeniczne ma na celu...*, msp., [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 9v; *Z Polskiego Towarzystwa Eugenicznego. Sprawozdanie z działalności Oddziału Wileńskiego Polskiego Towarzystwa Eugenicznego za 1 IV 32 — 1 IV 33 r.*, „Zagadnienia Rasy” VII, III–VI 1933, nr 1–2, s. 93–94.

coraz głębiej w społeczeństwo wileńskie i coraz mocniej utwierdzają je w przekonaniu, iż dobrobyt i samodzielność narodu należy nie tylko od jego walorów ekonomicznych, lecz przede wszystkim od podniesienia wartości fizycznych i moralnych narodu⁵⁵.

Dodał też, że szczególnie na terenach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, „polski materiał ludzki powinien być jak najlepszy”⁵⁶.

Tym samym aktywność oddziału wileńskiego, mimo ogromnych problemów finansowych, z jakimi się borykało⁵⁷, rozwijała się w trzech kierunkach. Z jednej strony prezentowano bowiem treści „eugeniczno-lekarskie” („poradnictwo”), z drugiej — „eugeniczno-społeczne” („oświatowe” i „propagandowe”), z trzeciej zaś prowadzono działalność „reprezentacyjną”⁵⁸. Dzięki temu, jak dodawano, udało się „przełamać lody obojętności społeczeństwa wileńskiego i wzbudzić w nim zainteresowanie zagadnieniami eugenicznymi”⁵⁹.

Jednakże to, co uzyskiwało aprobatę społeczną, nie do końca korespondowało z zainteresowaniem dla kwestii eugenicznych płynącym ze strony miejscowej inteligencji oraz personelu medycznego⁶⁰. Wskazując na tę obojętność, Wacław Morawski pisał:

W danym wypadku nie zrozumiałem, wydaje się, niedoceniania pracy na polu eugenicznym jako czynnika społecznego, lekceważenie tak doniosłego faktu, jak wzmaganie się tężyzny naszego groźnego sąsiada, opierającego się częściowo na metodach eugenicznych. Ostatecznie wydaje się smutnym w konsekwencji nieliczenie się z potrzebą oparcia się dla zwalczania chorób chronicznych i wewnętrznych na zasadzie eugeniki [...] ⁶¹.

Z kolei Romer-Ochenkowska dodawała:

przecież płodzenie cherlaków, obniżanie wartości rasy, zmniejszanie siły fizycznej, odporności na choroby, nie leży w interesie państwa, rodzin i społeczeństwa [...]. Ogół ludzi, narodu, społeczeństwa może, powinien i musi być zdrowy, gdyż inaczej połknięty zostanie przez silniejszą, zdrowszą rasę⁶².

⁵⁵ Z Polskiego Towarzystwa Eugenicznego. Sprawozdanie ze Zjazdu Delegatów Polskiego Towarzystwa Eugenicznego, odbytego w Wilnie, w dniu 29 maja 1932 r., „Zagadnienia Rasy” VI, VI–IX 1932, nr 2–3, s. 204–205.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 205.

⁵⁷ Sprawozdanie z działalności Oddziału Wileńskiego Polskiego Towarzystwa Eugenicznego za 1934–35 rok, „Zagadnienia Rasy” IX, V–VI 1935, nr 1–2, s. 73; H. R.[omer], *op. cit.*, s. 1.

⁵⁸ Zob. Sprawozdanie z działalności Oddziału Wileńskiego za rok 1933/34, „Zagadnienia Rasy” VIII, VI 1934, nr 2, s. 244; Z Polskiego Towarzystwa Eugenicznego. Sprawozdanie z działalności Oddziału Wileńskiego R. T-wa Eugenicznego za 1932–34, „Zagadnienia Rasy” VIII, IX–XII 1934, nr 3–4, s. 410.

⁵⁹ Z Polskiego Towarzystwa Eugenicznego. Co robi Wileński Oddział Polskiego Tow-Eugenicznego, „Eugenika Polska (Zagadnienia rasy)” XII, III 1938, nr 1, s. 58.

⁶⁰ Sprawozdanie z działalności Oddziału Wileńskiego Polskiego Towarzystwa Eugenicznego za 1934–35 rok..., s. 74.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² H. R.[omer], *op. cit.*, s. 1.

Stowarzyszenie współpracowało też z Towarzystwem Przeciwgruźliczym w Wilnie, co umożliwiło urządzenie w grudniu 1932 r. „dni walki z gruźlicą”⁶³. Wiele miejsca poświęcono również edukacji przedmałżeńskiej oraz małżeńskiej, co realizowano w ramach utworzonej przez Wacława Morawskiego „poradni przedślubnej i małżeńskiej”, zrzeszającej ok. 30 osób⁶⁴.

Morawski czynnie zaangażował się także w walkę z plagą alkoholizmu trapiącą Wileńszczyznę, poprzez rozwój „sekcji przeciwalkoholowej” oddziału wileńskiego, stałą współpracę z Towarzystwem „Trzeźwość” oraz miejscową administracją publiczną czy organizowanie „tygodnia trzeźwości”⁶⁵.

Aby dotrzeć bezpośrednio do jak największego grona osób, duży nacisk położono ponadto na wykłady prezentowane w wielu instytucjach Wilna, szkołach podstawowych, średnich i na Uniwersytecie Stefana Batorego. Wykorzystano wychodzącą w dwudziestolecie międzywojennym prasę; pomoc ofiarowali również duchowni wyznania rzymskokatolickiego⁶⁶.

Dodatkowo poszukiwano rozwiązań w przedmiocie ograniczenia lub wyeliminowania szerzącej się w dawnym grodzie Giedymina prostytucji. Członkowie oddziału wileńskiego uczestniczyli w posiedzeniach władz miejskich oraz wyrażali zgodę na oddawanie kobiet, jak dodawano, stanowiących „źródło” licznych chorób, „pod opiekę przychodni dla ludności chorób wenerycznych i skórnych”⁶⁷.

Oddział wileński Polskiego Towarzystwa Eugenicznego odegrał znaczącą rolę w rozwoju i propagowaniu idei eugenicznych. Cele statutowe realizowano za pomocą tworzonych poradni eugenicznych oraz przedmałżeńskich. Ponadto wiele uwagi poświęcono licznie organizowanym wykładom. Charakterystyczne jest to, że społeczeństwo Wileńszczyzny z wielką aprobatą przyjęło powołanie nowej placówki, pewien opór wypływał natomiast ze strony miejscowej inteligencji i lekarzy.

Bibliografia

Materiały źródłowe

Akta rodziny Römerów, Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Rankraščių Skyrius (LMAVB), fond 138,teczka 3096.

Polskie Towarzystwo Eugeniczne (Walki ze zwyrodnieniem Rasy), Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), fond 53, ap. 23, apr. 1670.

⁶³ *Polskie Towarzystwo Eugeniczne ma na celu...*

⁶⁴ *Do Starostwa Grodzkiego Wileńskiego*, rkps, dat., Wilno, 19 I 1938, [w:] *Polskie Towarzystwo Eugeniczne...*, k. 11v.

⁶⁵ *Sprawozdanie oddziałów Polskiego Towarzystwa Eugenicznego za rok 1926. Oddział wileński...*, s. 150.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Eugenicznego w Wilnie*, „Zagadnienia Rasy” IV, VI–VIII 1928, nr 2–3, s. 80.

„W trosce o przyszłość” — jednodniówka, Warszawa 10–18 VI 1936.
 „Zagadnienia Rasy”, roczniki: 1926, 1927, 1928, 1932, 1933, 1934, 1936, 1938.

Opracowania

- Dąbrowski P., *Rozpolitykowane miasto. Ustrój polityczny państwa w koncepcjach polskich ugrupowań działających w Wilnie w latach 1918–1939*, Gdańsk 2012.
- Dąbrowski P., *Środki zabezpieczające w polskim kodeksie karnym z 1932 roku*, [w:] *Historia est temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. E. Kozerska, M. Maciejewski, P. Stec, Opole 2015.
- Gawin M., *Rasa i nowoczesność. Historia polskiego ruchu eugenicznego (1889–1952)*, Warszawa 2003.
- Kawalec K., *Spór o eugenikę w Polsce w latach 1918–1939*, „Medycyna Nowożytna” 2000, nr 7 (2).
- Radomski G., *Eugenika i przejawy jej recepcji w polskiej myśli politycznej do 1939 roku*, „Historia i Polityka” 2010, nr 4 (11).
- Rzepa T., Żaba R., *Leon Wernic jako zwolennik i propagator eugeniki*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2013, nr 22 (1).
- Słoniowska A., *Recepcja i rozwój idei eugenicznej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2012, nr 10 (4).
- Turda M., *Eugenika negatywna w Europie przed 1933 r.*, [w:] *Eugenika–biopolityka–państwo. Z historii europejskich ruchów eugenicznych w pierwszej połowie XX w.*, red. M. Gawin, K. Uzarczyk, Warszawa 2010.
- Urbanek B., *Recenzja książki Magdaleny Gawin: „Rasa i nowoczesność: historia polskiego ruchu eugenicznego (1880–1952)”*, Warszawa 2003, „Medycyna Nowożytna” 2004, nr 11 (1).
- Uzarczyk K., *Poland. Overview*, [w:] *The History of East-Central European Eugenics, 1900–1945. Sources and Commentaries*, red. M. Turda, London-New York 2015.
- Uzarczyk K., *W trosce o zdrowie narodu. Polskie Towarzystwo Eugeniczne w okresie międzywojennym*, [w:] *Przełomy w historii. XVI powszechny zjazd historyków polskich, Wrocław 15–18 września 1999 roku*, *Pamiętniki*, t. 3, cz. 4, Toruń 2001.
- Zaremba Bielański M., *Higienisci. Z dziejów eugeniki*, Wołowiec 2011.

VILNIUS BRANCH OF THE POLISH EUGENICS SOCIETY (FIGHTING AGAINST BREEDING DEGENERATION) DURING THE INTERWAR PERIOD — GENESIS, ACTIVITY AND LEGAL STRUCTURE

Summary

Vilnius Branch of the Polish Eugenics Society played a significant role in the development and propagation of eugenic ideas. Statutory goals were realized through the establishment of eugenic and premarital counseling. In addition, a lot of attention has been devoted to numerous lectures. The Vilnius society with great approval accepted the establishment of a new institution, and some resistance came from local intelligentsia and doctors.

Keywords: eugenics, Polish Eugenics Society, Vilnius.

Przemysław Dąbrowski
 przemyslaw.dabrowski@uwmm.edu.pl